ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY SAV
INSTITUTE OF WORLD LITERATURE SAS

Roman Mikuláš a kol.

Podoby literárnej vedy

Teórie – Metódy – Smery

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2016

Obsah

Úvod 7

Poetika (Tibor Žilka) 11
Rétorika (Tibor Žilka) 19
Genológia (Tibor Žilka) 31
Štylistika (Tibor Žilka) 38
Verzológia (Tibor Žilka) 45
Metrika (Tibor Žilka) 54

* * *

Literárna hermeneutika (Roman Mikuláš) 60
Pozitivistická literárna veda (Roman Mikuláš) 67
Literárna komparatistika (Róbert Gáfrik, Miloš Zelenka) 74
Tematológia (Miroslava Režná) 93
Dejiny ducha (Roman Mikuláš) 102
Fenomenológia literatúry (Ladislav Šimon) 108
Ruský formalizmus (Soňa Pašteková) 113
Štrukturalizmus a poštrukturalizmus (Pavel Matejovič) 124
Recepčná estetika (Roman Mikuláš) 137
Literárna sociológia (Andrea Mikulášová) 147
Kritika ideológie (Ladislav Šimon) 156
Analýza diskurzu (Roman Mikuláš, Andrea Mikulášová) 161
Semiotika a literárna veda (Krisztián Benyovszky) 172

* * *

Literárna komunikácia (Ľubomír Plesník, Roman Mikuláš) 190
Naratológia (Zuzana Malinovská) 205
Intertextualita (Ján Jambor) 220
Translatológia (Marián Andričík) 237
Historiografia literatúry (Soňa Pašteková) 244

* * *

Genológia

TIBOR ŽILKA

Genológia (z lat. *genus* = rod) je náuka o literárnych druhoch a žánroch, diferenciácia literatúry podľa ustálených spôsobov tvorby, ktorá je podmienená štylistickými, tematickými a kompozičnými kritériami a hľadiskami. Autorský subjekt vždy siaha do paradigmy (súhrn noriem a pravidiel) žánrových schém a volí si z nich tie, ktoré najväčšmi vyhovujú v danej komunikačnej situácii a zodpovedajú jeho umeleckému zámeru, resp. sociálnej zaradenosti a psychickým danostiam. Literárne druhy sú zovšeobecňujúcim stupňom diferencovanosti lyrickej, epickej a dramatickej povahy umeleckého textu. Pri členení textov podľa literárnych druhov sa berie do úvahy aj jazykovo-štylistická a mikrokompozičná stránka: pre lyriku je charakteristická predovšetkým viazaná (rytmizovaná) forma reči, pre epiku neviazaná reč a dráma sa realizuje dialógom. Z hľadiska formy sa používa klasifikácia: poézia – próza – dráma.

Hlavným kritériom rozlíšenia literárnych druhov je však funkčný aspekt. Podľa tohto hľadiska je zásadný rozdiel medzi lyrickými a epickými textami na jednej, resp. dramatickými textami na druhej strane. Kým lyrické a epické texty sú cieľové produkty, dráma a vedno s ňou aj literárny scenár, televízna a rozhlasová hra, libreto atď. sú iba východiskovými produktmi. Dramatický text na rozdiel od epických a lyrických diel závisí vo výslednej realizácii od zámeru dramaturga a režiséra uplatneného v rámci inscenácie, od hercov, ale aj od ďalších komponentov (výprava, hudba, realizačné možnosti a pod.). Dramatická realizácia textu dokonca umožňuje posun od tragickosti ku komickosti, prípadne naopak.

Na podklade odlišných komunikačných situácií sa dá vymedziť aj funkčná podstata lyriky a epiky. Vznik lyrického textu možno vyjadriť vzorcom: *ja (vypovedám) – o sebe – pre teba*. Vznik epického textu v porovnaní s lyrikou vystihuje tento vzorec: *ja (rozprávam) – o ňom – pre teba.*[1]

Literárny žáner (z fr. *genre* = rod) je v rámci literárnych druhov súhrnný názov pre literárne diela, ktoré majú spoločné tematické, kompozičné a štylistické vlastnosti. Lyrickým žánrom je napr. óda, epickým poviedka, dramatickým tragédia. Každý literárny žáner je výsledkom te-

[1] Takéto rozlíšenie pochádza od Petra Zajaca, ktorý je autorom kapitoly *Žánrová povaha literárneho diela a literárneho procesu* v zborníku *O interpretácii umeleckého textu* (State z teórie literatúry) (Zajac 1989, 235–268). (Pozri ešte Žilka 1987, 207–208.)

matických, kompozičných a štylistických zovšeobecnení a má charakter invariantného (ustáleného) modelu pre tvorbu konkrétnych textov. Konkrétny literárny text je vždy realizáciou žánrového invariantu, čiže vzniká na princípe istého ustáleného vzoru. Konkrétny text s vysokou kvalitou však zároveň obohacuje aj abstraktný model žánrového invariantu, čiže stáva sa vzorom pre tvorbu textov v danom žánri.

Genologický výskum smeruje do rôznych oblastí komplementárne spätých s poetikou či komparatistikou. Ide o tieto oblasti: a) genologický výskum všeobecnej problematiky existencie a terminológie literárnych druhov a žánrov, b) genologický výskum zameraný na vznik, vývoj a na textové či medzidruhové transformácie rôznych umeleckých výtvorov, c) genologický výskum založený na typológii, umožňujúci lepšie triediť a klasifikovať literárny materiál ako základ ďalšieho literárnohistorického či komparatívneho výskumu.

* * *

Genológia je pomerne mladá vedná disciplína, o jej vznik v dnešnom zmysle slova sa zaslúžil hlavne Paul Van Tieghem, francúzsky komparatista v 20. rokoch 20. storočia. Vo svojej štúdii o syntéze dejín literatúry, publikovanej v *Revue de synthése historique* roku 1920, presadzuje výskum genologických štúdií.[2] Nastoľuje v nej problematiku žánru a jeho vlastností, ktoré nie sú charakteristické iba v rámci národnej literatúry, ale aj pri porovnávaní medziliterárnych vzťahov majú svoju invariantnú, hoci vyabstrahovanú podobu. Súčasne konštatoval, že žánre sú vystavené určitým premenám, a skúmal výskyt jednotlivých tém v národných literatúrach a ich prechod do iných literatúr (Pavera 2005, 10–11). V súvislosti s výskumom literárnej tematiky a typov zaviedol názov tematológia. Veľký význam má jeho publikácia, ktorá vyšla pod názvom *La littérature comparée*, 1931, zameraná na literárnu komparatistiku, ktorá sa rozvíjala aj v strednej Európe (na Slovensku hlavne v prácach Dionýza Ďurišina). V oblasti genológie je významná výskumná aktivita českých i slovenských teoretikov, a to hlavne po druhej svetovej vojne (Nora Krausová, Daniela Hodrová, Vladimír Macura, Jozef Hvišč, František Miko, Anton Popovič).

Hoci samotná genológia vzniká iba v 20. storočí, jej genéza siaha až do antiky. Už Aristoteles hovorí vo svojej *Poetike* o troch literárnych druhoch – o epike, lyrike a dráme. Trichotomické členenie zostáva dodnes platné, hoci škála žánrov rozličnej proveniencie sa značne rozšírila. Pozoruhod-

[2] Paul Van Tieghem je i „otcom komparatistiky“ (porovnaj Pavera 2005, 10–11).

ným dielom aj z hľadiska vývinu genológie je *L'Art poétique*, 1674 (Umenie básnické, slov. 1990), od Nicolasa Boileau-Despréauxa, ktoré obsahuje časti venované osobitostiam jazyka literárnych druhov a žánrov. Významný podiel na vývine genológie má Emil Staiger a jeho dielo *Grundbegriffe der Poetik* (Základné pojmy poetiky), ktoré vyšlo v roku 1946. Autor v tejto publikácii na štylistickom základe vymedzuje podstatu literárnych druhov. Podľa neho je lyrický štýl založený na spomienke, epický štýl na predstave a dramatický štýl na napätí. Zo súčasného hľadiska je dôležité, že pri identifikácii štylistických osobitostí lyrického, epického a dramatického štýlu E. Staiger používa interpretačnú metódu. Napr. pri vymedzení charakteristických vlastností lyrického štýlu na podklade spomienky uvádza podrobný rozbor Goetheho básne Pútnikova nočná pieseň, na rozbor epického štýlu si vybral Homérove eposy *Ilias* a *Odysea*, pri skúmaní napätia v dráme mu poslúžila klasika (Sofokles, Corneille, Schiller, Lessing a pod.). Táto teória je teda jednoznačne založená na tzv. vysokej literatúre, žánre populárnej literatúry sa v období vzniku tohto diela vôbec nebrali do úvahy.

Vo vývoji genológie významné miesto zaujíma časopis *Helicon*, ktorý začal vychádzať v 30. rokoch 20. storočia a venoval sa aj teórii literárnych žánrov. Tento časopis v istej obmene vychádza dodnes pod názvom Neo-Helicon. Vcelku sa genológia vymedzuje dvoma odlišnými tendenciami: jedna nadväzuje na aristotelovskú triadickú koncepciu, ktorá za ústredný problém genológie pokladá teóriu žánrov, druhá vychádza z filozofických východísk, kde sa akcentuje individuálnosť jednotlivých literárnych javov (Benedetto Croce, Henri Bergson, Karl Jung, Roman Ingarden a celá fenomenológia). Táto druhá koncepcia nie je založená na teórii žánrov, skôr sa zameriava na výskyt estetických javov v rámci literárnych textov (Vlašín 1977, 127). V stredoeurópskych pomeroch osobitné miesto zaujíma poľský časopis *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, ktorý vychádza aj v súčasnosti a ako jediný je i vo svetovom meradle prioritne zameraný na výskum literárnych žánrov. V Poľsku sú dve centrá, kde sa genológia rozvíjala – Vratislav a Lodž. Samotný časopis bol postupne vedený Stefaniou Skwarczyńskou, Janom Trzynadlowskim a Grzegorzom Gazdom. Popri poľskom časopise existuje aj americký časopis pod názvom *Genre*. Vcelku v genológii otázka žánrového vývoja kolíše medzi imanentizmom („samopohyb" – Selbstbewegung) a sociologizmom v zmysle absolutizácie kontextových, mimoliterárnych faktorov.

V českom literárnovednom kontexte významné miesto zaujíma brnianska slavistika na čele s Ivom Pospíšilom, kde sa systematicky uskutočňuje výskum zameraný na literárne žánre. České tradície však siahajú až ku Frankovi Wollmanovi a Slavomírovi Wollmanovi . Slavomír Wollman vydal knižku pod názvom *Porovnávacia metóda v literárnej vede* (1988), kde sa

dotýka aj štruktúry žánrov.[3] I. Pospíšil udáva nový smer pre ďalší vývoj genológie, ktorá má prekročiť hranice tradičnej historickej a teoretickej komparatívnej poetiky, lebo podľa neho je súčasná genológia tlačená do nových polôh vývoja literatúry (porovnaj Pospíšil 2014a, 46–47). Z toho sa dá vyvodiť, že už nemožno vystačiť si iba s evidenciou klasických žánrov, lebo palimpsestovosť, aluzívnosť a vcelku intertextualita posúvajú genológiu do nových oblastí. I. Pospíšil poukazuje zároveň aj na trivializáciu literatúry a jej udomácnenie v elektronickom prostredí. Pokiaľ niektoré žánre boli dlho mimo záujmu literárnych vedcov (horor, komiks, fantasy, literatúra faktu, pitaval, detektívka, kriminálny román, western, filmová adaptácia a pod.), teraz sa presúvajú do popredia skúmania teoretikov. Dokonca aj pod vplyvom internetu vznikajú nové žánre, ktoré nemožno úplne negovať pri výskume populárnych štruktúr (blog, poézia SMS, internetová poézia, cyberpunk, internetový časopis a pod.) (porovnaj Pospíšil 2014a, 51–52). I. Pospíšil namiesto literárneho druhu uprednostňuje ako odborný výraz „rod", ale žánrovú systematiku neruší (lyrika – epika – dráma), hoci v rámci rozličných genologických koncepcií spomína aj pokus o novú systematiku, vychádzajúcu z nenormatívneho poňatia žánru, rozpracovanú P. Hernadim v štúdii *Beyond Genre* (Pospíšil 2014a, 10–11).[4] V tejto súvislosti v zhode s I. Pospíšilom možno hovoriť o generálnej genológii.

V Poľsku bol už v roku 1997 vydaný *Slownik literatury popularnej*, zahrnujúci aj žánre tejto proveniencie, ako aj typické tematické okruhy. Medzi ne patrí: cyberpunk, exotika v populárnej literatúre, fantasy, horor, komiks, melodráma, pitaval, pornografia a erotická literatúra, gotický román, kriminálny román, robinzonáda, rockový text, western a pod. Aj dramatické žánre sú obohatené o nové formy a postupy vďaka rozhlasu a televízii. Napokon aj televízny seriál žne v súčasnosti veľký úspech u divákov na Slovensku.

Literatúra nadväzuje aj na tzv. neliterárne texty a žánre (na publicistiku, vedu atď., resp. na ich žánre – črtu, glosu, reportáž, fejtón, esej, článok atď.). Ale to by nestačilo. Dnes už treba vo zvýšenej miere prihliadať aj na vzťah literatúry k iným druhom umenia. Keďže žijeme v období panvizu-

---

[3] S. Wollman prízvukuje, že „[...] štruktúra žánru ako historický, vývojový rad nie je uzavretým autonómnym systémom, nezávislým od štruktúr iných žánrov, a že súvislosť medzi žánrami je daná častým medzižánrovým priebehom sujetového radu, teda kontinuitou základných formovaných obsahov v rozličných žánroch. Názornými dokladmi toho sú transformácie antických a biblických látok v tvaroch najrozličnejších žánrov, napríklad v slovanských literatúrach" (Wollman 1988, 141–156).

[4] P. Hernadi delí žánre na ekumenické (úsilie o postihnutie totality sveta), kinetické (založené na akcii, deji) a koncentrické (zdôrazňujúce rovnováhu deja a vizuálnej obraznosti).

alizmu, aj samotná literatúra sa vizualizuje (pozri Žilka, 2014). Sú tu dve možnosti:

a/ V literatúre sa vo zvýšenej miere objavujú vizuálne prvky (fotografie, kresby, graficky usporiadaný text a pod.). Príkladom sú kaligramy (grafické básne), ale aj texty, kde primárnu funkciu zohrávajú napr. fotografie (Pavel Vilikovský: *Silberputzen. Leštenie starého striebra.* 2006). Dokonca v prípade Vilikovského vznikol text na základe fotografií: k fotografiám bolo treba dopísať príbeh z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie, z čias, ktoré práve fotografie najvýstižnejšie charakterizujú.

b/ Príbeh sa môže vyjadriť primárne kresbami, verbálny text iba pomáha pochopiť obrázky. Príkladom je dielo iránskej autorky Marjane Satrapiovej *Persepolis* (v češtine v roku 2006). *Persepolis* je prvý iránsky komiks všetkých čias, aj keď napísaný a nakreslený v Paríži. Zároveň je to ďalší príspevok do pokladnice v poslednom čase stále populárnejšieho autobiografického komiksu: po Thompsonovom opuse *Pod dekou* a po *Padúcnici* Davida B. „nakreslila" vlastný život aj Marjane Satrapiová. Ten jej je však omnoho exotickejší: opisuje detstvo a dospievanie v Iráne za čias islamskej revolúcie a počas vojny s Irakom.

Osobitným okruhom otázok sa v súčasnosti javí vzťah medzi literatúrou a filmom, t. j. otázka adaptácie literárnych diel do filmovej podoby. Keďže film bol a je závislý od literatúry, aj svoje žánre – okrem niekoľkých výnimiek – si vytvára podľa vzoru literatúry. Výnimkou je napr. road movie (Svěrákova *Jízda*) a možno ešte niektoré ďalšie žánre. To však neprotirečí tvrdeniu, že poetika vytvorená na báze literatúry sa dá preniesť a aplikovať s istými úpravami aj na filmové umenie. Prirodzene, ide predovšetkým o dramatické a epické žánre. Lyrika sa síce môže podieľať na tvorbe filmovej štruktúry, ale filmovému umeniu neprepožičiava svoje žánre (skôr svoje výrazové prostriedky). Ide napr. o tieto žánre:

- akčný a dobrodružný film (Harry Potter),
- dráma (Kawasakiho ruže, Sofiina voľba, Niekde v Európe, Predčítač),
- komédia (Niekto to rád horúce, Traja muži v člne, Hoří, má panenko, Vesničko má středisková),
- historický film (Vojna a mier, Danton, Alexander Nevskij),
- kriminálny film (filmy podľa textov Agathy Christie),
- horor (Vtáci, Dracula, Frankenstein),
- muzikál (Ježiš Kristus Superstar, Na skle maľované, István, a király – *Kráľ Štefan*),
- vedecko-fantastický film (Cesta na Mesiac, Avatar),
- vojnový film (Smrť sa volá Engelchen, Žeriavy tiahnu, Na západnom fronte nič nového),
- western (Limonádový Joe).

Osobitným typom textu je román *Predčítač* a z neho vytvorený rovnomenný film. Keďže ide o pútavý príbeh, pomerne ľahko sa prepísal na film. Aj z tohto prehľadu nám vychádza, že genológia by mala v budúcnosti stavať na svojej tradícii, ale zároveň musí byť rozšírená o všeobecnú žánrovú problematiku iných druhov umenia.[5] Primárne z českého prostredia pochádzajú aj zborníky pod názvom Žánrové metamorfózy v středoevropských souvislostech, hoci na tomto výskume participujú aj literárni vedci z iných krajín (Adam F. Kola, Marta Žilková, Andrej Červeňák, Agnieszka Baran a iní). Pod vedením Libora Paveru už vyšlo 6 zborníkov s týmto obsahom. Výskum je tu zameraný aj na problematiku posúvania genológie do iných oblastí, dokonca do oblastí médií a elektronickej komunikácie. Skúmajú sa žánre živé, mŕtve a revitalizované. Treba pritom spomenúť, že centrum výskumu sa presunulo do Bielsko-Bialej.

LITERATÚRA

Arisztotelész. 1974. *Poétika.* Budapest: Magyar Helikon.
Brukner, Josef – Jiří Filip. 1968. *Větší poetický slovník*. Praha: Československý spisovatel.
Boileau, Nicolas. 1990. *Básnické umenie.* Bratislava: Tatran.
Doležel, Lubomír. 2000. *Kapitoly z dějin strukturální poetiky*. Brno: Host.
Hrabal, Josef. 1973. *Poetika.* Praha: Československý spisovatel.
Hvišč, Jozef. 1979. *Problémy literárnej genológie*. Bratislava: Veda.
Hvišč, Jozef. 1985. *Poetika literárnych žánrov.* Bratislava: Tatran.
Chomsky, Noam. 1966. *Syntaktické struktury.* Praha: Academia.
Gazda, Gregorz – Slowina Tynecka-Machowska, eds. 2006. *Slownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków: Universitas.
Копистянська, Н. Х. 2005. *Жанр, жанрова система у просторі літературознавства.* Львів: Видавництво «ПЛІС».
Krausová, Nora. 1999. *Poetika v časoch za a proti.* Bratislava: Literárne informačné centrum.
Levý, Jiří. 1971. *Bude literární věda exaktní vědou?* Praha: Československý spisovatel.
Lotman, Jurij M. 1990. *Štruktúra umeleckého textu.* Bratislava: Tatran.
Macey, David. 2000: *The Penguin Dictionary of Critical Theory.* London: Penguin Books.
Miko, František. 1973. *Od epiky k lyrike*. Bratislava: Tatran.
Miko, František – Anton Popovič. 1978. *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran.
Mikuláš, Roman. 2013. *Literatur als Kommunikationssystem: Systemische Betrachtungen.* Nümbrecht: Kirsch-Verlag.
Mikuláš, Roman – Andrea Mikulášová. 2011. *Grundfragen der Literaturwissenschaft: Theorien, Methoden, Tendenzen.* Teil I. Nümbrecht: Kirsch-Verlag.
Mukařovský, Jan. 1971. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel.

[5] Podľa I. Pospíšila k tomu vedú dve cesty: jednak vypracovanie slovníka literárnovednej metodológie a terminológie, kde by žánrová problematika bola kľúčová, jednak by mohla byť rozšírená o všeobecnú umeleckú žánrovú problematiku, v minulosti už raz opustenú (Pospíšil 2013, 79–80).

Nünning, Ansgar, ed. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.
Pavera, Libor. 2005. „O projektu žánrové metamorfózy ve středoevropských souvislotech." In *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Sv. II. Stabilita a labilita žánrů, 10–11. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
Pavera, Libor a kol. 2005. *Stabilita a labilita žánru*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
Pavera, Libor a kol. 2006. *Žánry živé, mrtvé, revitalizované*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
Pavera, Libor a kol. 2009. *Žánr – ponorná řeka: Gatunek – rzeka podziemna*. Bielsko-Biala – Praha: University of Bielsko-Biala – Verbum.
Pavera, Libor a kol. 2011. *Žánr a „já". Gatunek i „ja"*. Praha: Verbum.
Pavera, Libor – František Všetička. 2002. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
Plesník, Ľubomír, ed. 2011. *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
Pospíšil, Ivo. 1998. *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
Pospíšil, Ivo. 2013. *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita.
Pospíšil, Ivo. 2014a. *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita.
Pospíšil, Ivo. 2014b. „Věda v čase všeobecného stmívání: k současné genologii, účelové paměti a moci ve vědě." In *Z dějin literární vědy: metody a přístupy*, eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka, 35–115. Brno: Tribun EU.
Staiger, Emil. 1969. *Základní pojmy poetiky*. Praha: Československý spisovatel.
Veselovskij, Alexander Nikolajevič. 1992. *Historická poetika*. Bratislava: Tatran.
Vlašín, Štěpán a kol. 1977. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.
Wollman, Slavomír. 1988. *Porovnávacia metóda v literárnej vede*. Bratislava: Tatran.
Zajac, Peter. 1989. „Žánrová povaha literárneho diela a literárneho procesu." In *O interpretácii umeleckého textu 11*, ed. Ján Kopál, 235–268. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre.
Źabski, Tadeusz a kol. 1997. *Slownik literatury popularnej*. Wroclaw: Towarzystwo Przyjaciól Polonistyki Wroclawskej.
Žilka, Tibor. 1987. *Poetický slovník*. Bratislava: Tatran.
Žilka, Tibor. 2011. *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
Žilka, Tibor. 2014. "Communication Poetics." *World Literature Studies* 6 (3): 128–135.
Žilka, Tibor. 2015. *Od intertextuality k intermedialite*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.